

Vikten av småskalig livsmedelsproduktion och livsmedelsförädling – ett inspel till den kommande Livsmedelsstrategin 2.0

Förbundet Sveriges Småbrukare, med bistånd av Föreningen Nordbruk (Sveriges representant i Via Campesina) och Nätverket Svenskt Fjälljordbruk, menar att småskaliga jordbruk och småskalig livsmedelsförädling är en förutsättning för många av de mål som den nuvarande regering har ställt upp i sin regeringsförklaring från den 18 oktober 2022. Att ställa frågan varför man ska ha småbruk är principiellt samma fråga som att fråga varför man ska ha småföretag inom andra branscher. Småbruken är lantbrukets småföretag. Småbruk utgör också en viktig del av lantbrukssektorns kompetensbas för rekrytering till utbildning och anställning i de större jordbruken.

Småbruk är också ofta "motorn" på landsbygden och i de mindre orterna. I regeringsförklaringen står det t.ex. att "inte minst de små företagen – behöver lättnader från byråkrati och administration". Det borde då logiskt sett även i högsta grad gälla för småbruken. Här kommer vi nu att argumentera varför småbruk behövs och varför en större del av de politiska besluten och eventuellt även de ekonomiska ersättningarna bör gynna småskalig livsmedelsproduktion.

Levande landsbygd

En politik för småbruk i hela landet enar Sverige geografiskt och är även en brygga mellan stad och land då småbruken är sinnebilderna av landsbygden för städernas befolkning. Att ge förutsättningar för utveckling av småbruk är den största garantin för en levande landsbygd och ger underlag för all den samhällsservice som erfordras för övriga verksamheter på landsbygden. Landsbygden bärs upp av alla småbruk som finns i våra bygder.

Krisberedskap

I händelse av kris eller krig kommer matförsörjningen att vara högst prioriterad. Importen minskar, transporter fungerar sämre och städerna får svårare att klara sig. Genom att studera hur det var i Sverige under första och andra världskriget så får man en liten bild av vad som väntar. Trots att vi var färre invånare och många av dem bodde på landsbygden hade vi problem att klara matförsörjningen och ransonering infördes. Idag är vårt samhälle ännu mer sårbart. Storjordbruket är extremt beroende av importerade insatsvaror och transporter för att kunna försörja städerna. Med många fler småjordbruk spridda över hela landet ökar vår möjlighet att överleva en krissituation. Om dessutom fler människor odlar upp sina trädgårdar så minskar behovet av mat från den vanliga livsmedelskedjan.

Småjordbruken använder ytterst sparsamt med mineralgödsel och växtbekämpningsmedel och är därför inte beroende av detta. Dessutom är våra maskiner mindre och mer bränslesnåla vilket gör att behovet av bränsle är lågt och att årsbehovet kan lagras på gården.

Stora producenter, stora förädlingsindustrier eller stora lager av mat är känsliga. Påsken 2023 fick en stor äggproducent in salmonella i djurbesättningen och för en annan brann lagret av ägg upp och affärerna var tomma på ägg. Tyvärr upprepas detta med större eller mindre störningar i livsmedelskedjan.

Stora delar av den svenska livsmedelsförädlingen är idag inte i svenska ägo. Nästan alla våra kända varumärken, (Wasabröd, Abba, Findus, Göteborgskex, Gevalia, Absolut Vodka mm) ägs idag av norska, finska, italienska, franska eller schweiziska företag. Ur ett beredskapsperspektiv är detta problematiskt då de mycket lätt kan välja att flytta produktionen till ett annat land med följden att de svenska primärproducenterna förlorar sin kund. Med småskaliga livsmedelsförädlare säkerställer vi att detta inte sker. Intressant är också att Jordbruksverket meddelar att jordbruket inte kan räkna med någon hjälp från staten.

Småbruken är generellt också i både skala och utformning som kan medge praktiska möjligheter att bedriva verksamheten även om man blir hänvisad till större insats av manuellt arbete. Det är också ett uttryck för resiliens i jämförelse med de större mekaniserade och automatiserade jordbruken som är mycket mer beroende av olika insatsmedel.

Regelverken kring småskalig livsmedelsförädling måste förändras för att underlätta och möjliggöra småskaliga verksamheter över hela landet. Enligt vår uppfattning bör man också väga in en "försäkringsaspekt" i den samhällsekonomiska kalkylen - närhet, resiliens och livsmedelssäkerhet för det lokala samhället kan rätt upplagt också skapa en grundsten för ett mer stabilt samhälle.

Biologisk mångfald

De mest artrika markerna i Sverige är hagar, betesmarker och slåtterängar. Marker som hålls öppna med hjälp av betande djur och traditionell foderproduktion. Därför behöver vi många fler idisslare som får komma ut på bete. Småbruken klarar detta i betydligt högre grad än de stora djurhållande gårdarna. Detta gäller inte bara idisslare utan i lika hög grad grisar och höns. Även dessa mår bäst av att utöva sina naturliga beteenden. Bland skogar är det främst en varierad blandskog med övervägande löv som ger utrymme för många andra arter. Inte den av skogsindustrin önskade granplantagen med helt "död" undervegetation. I norra delen av landet med sin lägre slutenhet av skogen utgör den mesta skogsmarken vanligen direkt en resurs för skogsbete. I norra Sverige hör 80% av de hotade arterna till skogen. I södra Sverige hör 80% av de hotade arterna till hävdad mark på grund av att småbruken har försvunnit.

Traditionell kunskap

Sverige har skrivit på att följa CBD, Konventionen om Biologisk Mångfald. I artiklarna 8j och 10c så beskrivs vikten av traditionell kunskap och sedvanebruk. För att Sverige skall kunna leva upp till sitt åtagande krävs att man bejakar småbruket. Med en krympande och åldrande jordbrukarkår försvinner också mycket kunskap om hur man brukar en gård, odlar traditionellt och tar hand om djur i mindre skala. Beprövade metoder och redskap faller i glömska. Många ord, uttryck och kunskaper riskerar att försvinna.

Utifrån den historiska grunden finns spritt över hela landet småskaliga naturbruksverksamheter som innefattas av Traditionell kunskap. Från skärgårdsbönder, skärgårdsfiskare, skogsbönder, fäbodbrukare, fjällbönder och renskötare, med flera grupperingar. Småbrukarna deltar i programrådet under Sametinget för Lokal och Traditionell kunskap. Enligt vår uppfattning finns det anledning att söka nya lösningar och generella åtgärder för att möjliggöra och vitalisera dessa levande kulturarv, skapa fler arbetstillfällen, ge bättre ingångar för ungdom att komma in i naturbruksnäringarna samt att lägga en god grund för en hållbar lokal produktion av livsmedel.

Lantraser och kulturväxter

Torksommaren 2018 lärde oss att så kallade kulturväxter, gamla beprövade sorter, bättre står emot väderförändringar. Det samma gäller de jordbruksdjur som är anpassade för en mer varierad och kanske magrare kost. Till exempel kunde småjordbruken som fortfarande har kvar redskap och kunskap hamla träd för lövfoder. De större gårdarna med många djur hade inte den möjligheten. En del gårdar tog också steget direkt att åter nyttja skogsbeten som reservfoder i varierande grad. Lantraserna som betesdjur i mjölk- och köttproduktion har regelmässigt bättre tålighet och bättre egenskaper att producera på skogs- och andra utmarksbeten samt utan kraftfoder och tillskott.

Återbefolkning

Landsbygden har sedan mer än 70 år avfolkats med statens goda minne och påtryckning. Nu finns det åter igen en vilja att flytta ut på landsbygden. En slags Gröna vågen 2.0. Parallellt med det så har det vuxit fram en rörelse som jobbar för att rädda ödehus. Ödehus är ofta resultatet av den politiska strukturrationaliseringen där jord och skog köptes av "storbonden" men gårdscentrum lämnades att förfalla.

En viktig faktor i denna utveckling har varit, förutom direkt aktiva statliga insatser, även den generellt försämrade ekonomiska möjligheten att skapa del- eller heltidsförsörjning på småjordbruken. Just denna faktor är en av de stora skillnaderna mellan svensk och norsk landsbygdspolitik under efterkrigstiden. Det är också den viktigaste anledningen till varför Norge idag har en avsevärt mer levande landsbygd.

Energi

De flesta småbruk är betydligt mindre energiintensiva än industrijordbruken och har större möjligheter till anpassning. Värmeförsörjningen baseras oftare på egenproducerade bränslen såsom ved från egen skog. Elanvändning är lägre bland annat beroende på mindre automatisering än för industrijordbruken. Småbrukens traktorer och andra maskiner kräver mindre bränsle än de stora maskinerna på storjordbruken.

Småjordbruken kan också i högre grad växla över till manuellt arbete vilket minskar beroende av extern energitillförsel. Med ökade kunskaper, rätt planering och riktiga incitament kan småjordbruken göras i högre grad oberoende av extern energitillförsel - men det kräver också satsningar på sådan kunskapsuppbyggnad.

Sysselsättning

För att klara matförsörjningen i det postfossila samhället krävs det många fler människor som producerar mat. En jordbruksnäring med fler småbruk har möjlighet att sysselsätta betydligt fler människor än det maskinintensiva industrijordbruket till en betydligt lägre insats av fossil energi. Det är också mycket vanligt att man driver småbruk parallellt med annat arbete som gynnar det lokala näringslivet och kommunen. På landsbygden liksom i övriga samhället finns kompetensbrist som behöver fyllas för att företag ska kunna utvecklas. Bönder kan bidra med maskinarbeten inom snöröjning och annat entreprenadarbete vilket ger värdefull service. Bönders maskinarbeten kan även bidra vid kris-situationer som skogsbränder. Lokal förädling av råvaror från jord och skog bidrar till att en större del av råvarorna kan tas tillvara samt ökar den lokala ekonomin och sysselsättningen. Genom att öppna upp möjligheten att ha en deltids-sysselsättning i jordbruket kommer tillgång till viktig service öka. Fler kommer att vilja lämna städerna för att kombinera distansjobb med småskaligt jordbruk.

Folkbildning

Förr i tiden var väldigt många jordbrukare. Även på 50- och 60-talen så levde bondesamhället kvar hos de flesta. Man hade själv varit jordbrukare eller vuxit upp på en gård. Nästan alla hade en släkting eller bekant som var bonde. Man hade en relation till var maten kom ifrån och en respekt för matens värde. Idag har dessa band brutits och dagens konsumenter har allt sämre kunskap om matens ursprung. Genom småbruk och direktförsäljning till konsument så ökar möjligheten till kunskap kring hur maten produceras och den stora mångfald av mat som finns utanför livsmedels-kedjorna.

Fäboddrift samt skogs- och annat utmarksbete

Jordbruk där djuren sommartid utnyttjar skogen för bete är exempel på matproduktion med mycket hög resiliens. Sådan mjölk- och köttproduktion är dessutom generellt av mycket hög näringsmässig kvalitet. Dessutom gör skogsbete att många utrotningshotade växter kan överleva och spridas till nya platser. Dessa foderresurser har ingen, eller mindre (viltproduktion) alternativ användning. Som exempel har man i Norge (NIBIO) tagit fram kunskap att utmarksbetet i skog och fjäll kan avkasta ett primärt fodervärde om i storleksordningen 3 miljarder NOK per år. De nyttjar utmarksbete till ett värde av ca 1 miljard NOK per år. Bedömningsvis har vi i Sverige en potential av tillgängligt utmarksbete som i volym och värde långt överstiger de nivåer man redovisar i Norge. Det finns dock inga sådana siffror framtagna för svenska förhållanden. Vi vet alltså inte vilka potentiella resurser som finns. Småbrukarna anser att det ska inledas en kartläggning av de extensiva betesresurserna även i Sverige. Vi är intresserade av att medverka i ett sådant arbete.

Turism

Få turister, svenska som utländska, uppskattar granplanteringar eller stora monokulturer av vete. Det som lockar är det småbrutna mosaiklandskapet som småbruket ger med betande djur, grönsakodlingar, trädjungar, stengårdsgårdar mm. Levande landsbygd i alla kulturgeografiska regioner i landet skapar attraktiva besöksmiljöer, ett kulturellt innehåll med många dimensioner och en lokalt profilerad kvalitetsproduktion av livsmedel, vilket alla generellt också utgör goda besöksanledningar.

Jordhälsa

På grund av det storskaliga jordbrukets hantering av matjorden så sägs det att vi globalt endast har 50 skördar kvar innan jordbruksmarken har slutat leverera. Det finns dock en lösning på detta. Mindre konstgödsel och många fler betande djur. Medan konstgödsel förstör matjordens viktiga mikroliv så hjälper vall och betande djur till att återbygga matjord. De betande djuren är en mycket viktig faktor för att binda kol i marken och därmed öka mullhalten. På de mindre gårdarna får betande djur och framför allt mjölkkor betydligt större möjlighet att komma ut på riktigt bete än på de stora gårdarna. Även andra jordbruksdjur, såsom grisar och höns, ges på mindre gårdar en betydligt större möjlighet att vara ute och samverka med naturen vilket starkt bidrar till ökad djur- och jordhälsa

Vatten

Jordbruksmark kan spela mer än en roll för vattenproblematiken. En permanent beväxande mark (hage, vall eller plöjningsfritt odlingsystem) har en mycket stor förmåga att hantera stora regnmängder till skillnad mot bar jord. När inte marken kan ta hand om stora vattenmängder så ökar också risken för att vattnet rinner vidare och tar med sig matjord och näringsämnen. Detta ökar risken för övergödning av sjöar och för det kustnära jordbruket även av Östersjön.

Demokratisk mångfald

Om marknadsekonomi skall fungera bra så måste många nya försäljningsvägar för mat skapas. Grunden för detta är småbrukets fria bönder som inte tvingas till en viss storlek för att kunna sälja till de stora uppköparna inom livsmedelsindustrin. De dominerande butikskedjorna måste utmanas med torghandel, REKO-ringar, lanthandlare mm. Detta behöver premieras och prioriteras.

En hållbar livsmedelsproduktion spridd över hela landet skapa också större stabilitet i samhället generellt genom större livsmedelssäkerhet och större trygghet för alla människor i lokalsamhället.

Ekonomi

Småbruken har i allmänhet en större motståndskraft mot prisökningar på insatsmedel då de har en lägre användning av insatsvaror såsom konstgödsel och växtskyddsmedel. De är oftast också betydligt mindre belånade än storjordbruken vilket ger en lägre sårbarhet.

Från politiskt håll talas det idag om höjd pensionsålder. Inte i någon bransch torde det var så vanligt att man fortsätter att arbeta långt över 70 år som bland de småbrukande bönderna. Detta till en lön som ofta är långt under svensk medelinkomst. Dessutom tackade Sverige nej till EUs speciella "bondepension" som innebär att bönderna får stor årlig ersättning från EU om de lämnar över gårdens verksamhet till en yngre generation.

Det är bedömningsvis och generellt ingen attraktiv eller möjlig lösning att skapa ännu större ekonomiska omföringar via stöd och bidrag. Erfarenheten visar att det skapar en oproportionerlig och kostsam byråkrati, samtidigt som detaljbestämmelser och kontroller alltför ofta blir kontraproduktiv. Det erfordras alltså en konstruktiv utveckling av nya villkor. Det är till exempel så att de små näringsverksamheterna och inte minst de små jordbruken som idag drabbas hårt av skatteklara, vilket drastiskt begränsar nystart och utveckling av småskalig produktion. Vi ser behov av generella justeringar i skattesystemet för att skapa funktionella incitament för de för landet så viktiga producerande småbruken. Vi vill föreslå att jämföra och analysera utformningen av regelverk och villkor för småjordbruk i andra länder, inom EU, till exempel i Österrike. Småbrukarna är intresserade av att medverka i ett sådant arbete.

Konjunktur

Med rätt förutsättningar är småbruken betydligt mindre konjunktur känsliga och sårbara än merparten av storjordbruken. Avsättningen för det man producerar är ofta stabil trots svängningar i konjunkturen.

Det förutsätter dock att det finns en stabil grund för dessa småjordbruk vad gäller regelverk och ekonomiskt utfall. Med en sådan grund kan dessa småjordbruk dessutom bidra med en flexibel och konstruktiv utjämnning vad gäller att växla över till större andel manuellt arbete och meningsfull sysselsättning för människor som evakuerats eller kommer från sektorer som tvingats till begränsningar i händelse av kris.

Grön omställning och klimat

Nu pratas det mycket om så kallad grön omställning. Vad innebär det egentligen? Ofta lyfts det fram att elbilar skall ersätta bensinbilar, stål skall tillverkas med "grön" el, kött skall odlas i laboratorier och våra grönsaker i jordlös näringslösning i konstljusbelysta källarlokalerna. Alltid dessa högteknologiska lösningar. Tänk om den gröna omställningen istället faktiskt är en återgång till det traditionella småbruket. Vi har lokala marknader med kortare leveranskedjor och liten del insatsmedel i produktionen men istället fler människor. Genom att utnyttja fotosyntesen som är den gratis energi som vi har här på jorden kan vi samarbeta med ekosystemen. Vi kan därmed stärka ekosystemprocesserna såsom energiflöde, mineral- och vattenkretslopp samt artsamspelet på ett sätt som förbättrar klimat och biologisk mångfald. Detta utan att förbruka något vilket de flesta tekniska lösningar kräver. Vi levererar ett långsiktigt hållbart kulturlandskap som med rätt politiska förutsättningar kan ge Sverige stora mängder nyttig mat även i en föränderlig framtid.

Ett urval av de politiska åtgärder som skulle kunna hjälpa den småskaliga matproduktionen

Regelverk och avgifter

- Inför regler och tillhörande avgifter särskilt anpassade för småskaligt jordbruk och förädling.
- Inför enklare regler för gårdsförsäljning vad gäller tex opastöriserad mjölk och jästa drycker.
- Se över regelverken kring småskalig slakt på gårdsnivå.

Offentliga stöd

- Ta bort minimiarealer och minimisummor i alla offentliga stöd.
- Öppna för investeringsstöd även till småbruk och då även för begagnad utrustning

Beskattning

- Inför ett enkelt system för resultatreglering (jordbrukskonto) i likhet med skogskonto.
- Ta bort uttagsbeskattningen av produkter från gården som används i det egna hushållet (på samma sätt som idag. gäller för ved från egen skog), alternativt inför en avdragsrätt för eget nedlagt arbete.
- Även bostaden bör ingå som en del i verksamheten. Inte endast ekonomibyggnader.

Offentlig upphandling

- Se över regelverket för offentlig upphandling så att det blir enklare att köpa lokalt.

Övertagande och nybildning av småbruk

- Stärk jordförvärvslagen så att "sommarstugeferien" av småbruk förhindras. Detta t.ex. genom krav på ägande-boende- och brukande vid förvärv av jordbruksfastigheter i hela landet. Detta kommer att ge en mer produktionsvärdesanpassad marknadsprisbild och underlätta för en blivande aktiv småbrukare att ta över fastigheten.
- Skärp Miljöbalkens bestämmelser om exploatering av jordbruksmark. Överväg att klassa jordbruksmark som riksintresse.
- Ändra Lantmäterilagstiftningen så att det blir enklare att bilda småbruk med både jordbruksmark och skog.
- Tillsä till Sveaskog bidrar med jord- och skogskomplettering till småbruk.

Rådgivning och utbildning

- Inför en för småbruk anpassad utbildning och rådgivning.
- Öppna Greppa Näringen även för små arealer och djurbesättningar.

Betande djur (vi behöver mångdubbla antalet)

- Späd inte på narrativet att betande djur är av ondo för klimat och miljö.
- Underlätta för djurhållning genom tex mer rådgivande tillsyn. Både på gården och de småskaliga slakterierna.

Rovdjur

- Staten skall ta fullt ekonomiskt- och anläggningsansvar för skydd av tamdjur genom rovdjursavvisade stängsel. Se det som en skadeförebyggande åtgärd på samma sätt som t.ex. bullerplank vid vägar.

Förbundet Sveriges Småbrukare är mycket intresserade att få vara en del av Regeringens arbete kring regelförenklingar för jordbruket i allmänhet och den småskaliga livsmedelsproduktionen i synnerhet.

Varför är små gårdar och livsmedelsförädlare viktiga och hur kan man hjälpa dem?

Idag pratas det mycket om livsmedelsberedskap, självförsörjning, biologisk mångfald, levande landsbygd mm. Med rätt förutsättningar kan småskaliga jordbruket spritt över hela Sverige lösa detta precis som vi gjorde för 70-år sedan. Tyvärr ser vi allt för många initiativ och beslut som leder till det motsatta. Konsekvenstänk hos våra beslutsfattare, myndigheter och påverkansorganisationer lyser med sin frånvaro. Här följer två exempel som riskerar att leda helt fel.

Snart presenteras de nya Nordiska Näringsrekommendationerna som har hälsa och hållbarhet som ledord. När dessa implementeras i samhället så riskerar 80-90% av alla betande djur att försvinna. Det animaliska proteinet och fettets skall ersättas med baljväxter och nötter. Inte sällan importerat.

Mitt andra exempel är den nyligen avslutade CBD-konferensen COP15 i Montreal. Här beslutade man bland annat att avsätta stora arealer natur till reservat för att öka den biologiska mångfalden. Det man istället borde göra är att gynna det småskaliga jordbruket med både odling och djurhållning. Det är det småskaliga jordbrukets mosaiklandskap som har den allra största biologiska mångfalden. Dessutom ger det oss nyttig mat och en krisberedskap.

Stärkt lokalsamhälle

- Skola, förskola
- Matbutik

Stärkt civilsamhälle

- Ta bort minimiarealer och minimisummor i alla offentliga stöd.
- Öppna för investeringsstöd även till småbruk.

Ökad biologisk mångfald

- Inför ett enkelt system för resultatreglering (jordbrukskonto) i likhet med skogskonto.
- Ta bort uttagsbeskattningen av produkter från gården som används i det egna hushållet (på samma sätt som idag. gäller för ved från egen skog), alternativt inför en avdragsrätt för eget nedlagt arbete.
- Även bostaden bör ingå som en del i verksamheten. Inte endast ekonomibyggnader.

Ökad krisberedskap

- Se över regelverket för offentlig upphandling så att det blir enklare att köpa lokalt.

Bättre matförståelse bland konsumenter

- Stärk jordförvärvslagen så att "sommarstugeferingen" av småbruk förhindras. Detta t.ex. genom krav på ägande-boende- och brukande vid förvärv av jordbruksfastigheter i hela landet. Detta kommer att ge en mer produktionsvärdesanpassad marknadsprispbild och underlätta för en blivande aktiv småbrukare att ta över fastigheten.
- Skärp Miljöbalkens bestämmelser om exploatering av jordbruksmark. Överväg att klassa jordbruksmark som riksintresse.
- Ändra Lantmäterilagstiftningen så att det blir enklare att bilda småbruk med både jordbruksmark och skog.
- Tillse att Sveaskog bidrar med jord- och skogskomplettering till småbruk.

Finrestaurangerna

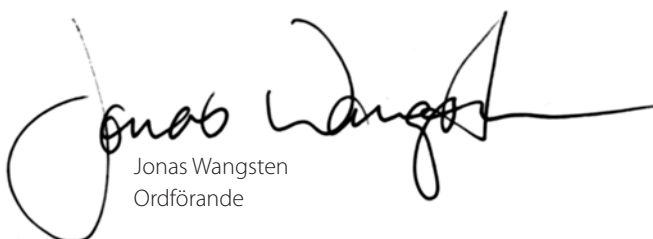
- Inför en för småbruk anpassad utbildning och rådgivning.
- Öppna Greppa Näringen även för små arealer och djurbesättningar.

Betande djur (vi behöver mångdubbla antalet)

- Späd inte på narrativet att betande djur är av ondo för klimat och miljö.
- Underlätta för djurhållning genom tex mer rådgivande tillsyn. Både på gården och de småskaliga slakterierna.

Rovdjur

- Staten skall ta fullt ekonomiskt- och anläggningsansvar för skydd av tamdjur genom rovdjursavvisade stängsel. Se det som en skadeförebyggande åtgärd på samma sätt som t.ex. bullerplank vid vägar.

Jonas Wangsten
Ordförande